négyszemközt

súlyozzák, és valószínűsítik, hogy hasonló diskurzus már többször lezajlott a két ember között. Mint ahogy ez a darab végén ki is derül. A telítődött Sörmester mély álomba szenderül. Amikor az író visszatér a szobába, mintha az előző órát törölte volna az emlékezet, újraindul a lejárt lemez.

Csuja Imre telibe találja a Sörmester figuráját. Úgy terpeszkedik az íróasztal mögött, mint aki tudatában van a hatalmának. Bratyizásba váltó szavai mögött ott lapul a valamit akarók szándéka. Pontosak a váltások, ahogy a részegedő ember őszinteségi rohama önsajnálatba, majd hangos zokogásba megy át. A színész szépen dolgozza ki azt a jelenetet is, ahogy az íróba kapaszkodva szép lassan álomba issza magát.

Benedek Gyula egy pillanatra sem esik ki értelmiségi szerepéből. Intelligensen válaszol, és ugyanígy tér ki a kényelmetlen helyzetek elől. De eljátssza azt is, hogy egy ostoba embernek kiszolgáltatott, tőle függ az állása, a fizetése, a jövője. Ezért apró kompromisszumokat kötve engedelmeskedik.

A Seregi László rendezte *Vernisszázs*ban is ez a feladata egy ideig. Elfogyasztja az elébe rakott extra ételeket, megissza a különleges italokat, csodálja a Svájcból hozott csodákat, hallgatja a zenélő órákat, elámul a csodacsalád csodagyerekének bámulatos kérdésein, lenyeli a kicsinyes életét illető kritikákat. Egy pont-nál tovább azonban nem bírja. Megálljt parancsol, amikor az életét akarják átalakítani, amikor be akarják mutatni neki, hogyan kell szeretkeznie - Vera ekkor olyan hisztérikus rohamban tör ki, melyből az derül ki, hogy csakis az íróért történik minden, ő pedig hálátlannak mutatkozik. Vanek ekkor visszaül a helyére, s nézi a színjátékot tovább. Lezáratlan, állandóan ismétlődő helyzetet jelez ezzel a befejezéssel a rendező, csakúgy, mint az Audienciában. Ezek az emberek éppúgy nem változnak, mint a Sörmesterek.

Abszurditással teli ez a vendégség is, Seregi azonban megelégszik a vígjátéki helyzetekkel, a szituációk felső rétegének a felfejtésével. A jól megírt szöveg így is hat. S Ferenczi Krisztina és Farády István a sznobéria széles eszköztárának bevetésével eljátssza Vera és Michal felsőbbrendűségét s azt a komikotragédiát, hogy vakon hisznek életük igazában.

Közöttük ott szorong az író, aki tudja, hogy a lenti és a fenti lét is hamis, mégis nap mint nap szembe kell kerülnie az ő kis életükkel.

A milliomosnő látogatása és *A padlás* mellett ez az előadás a harmadik pillér, melyre bátran lehetne építeni.

SZÁNTÓ JUDIT

Nem huszonöt direktor az áldozat

Beszélgetés Léner Péterrel

Csúcson és élvonalban

- Önt, mint önmaga és munkássága hibátlan megfogalmazására képes „alanyt" a magyar rendezők és színházvezetők átlagánál sokkal sűrűbben keresik meg az újságírók. Különösen megszaporodtak a Léner-interjúk 1987 derekán, mikor az ön által mindössze három éve, 1984 óta vezetett nyíregyházi színház az Országos Színházi Találkozón elnyerte az évad társulata kitüntető címet. Azóta két év telt el. Úgy érzi-e - például az idei Találkozó fényében , hogy sikerült megmaradniok a csúcson? A kérdés általánosabb vonatkozásban is felmerülhet; vajon meddig képes tartani egy vidéki színház az esetleg kivívott vezető pozíciót?

- Ha egy színház olyan, hivatalosan is rögzített sikert ér el, amilyent 1987-ben a Móricz Zsigmond Színház, az, szerintem, az adott színházat vezérlő gondolkodásmód eredményességének elismerése. Vállalva a szerénytelenség látszatát, kijelentem: esetünkben ezt az elismerést megérdemeltnek tartom. Hogy mi történt azóta? A szerelem sem loboghat húsz éven át egyenletes hőfokon, s attól még szerelem marad. A szerelemhez hasonlóan a színház életének is megvan a maga bioritmusa. 1988-ban még jutott nekünk a Találkozó kitüntetéseiből (irodalmi tanácsadónk, Osztovits Levente díjazása révén), idén történetesen nem kaptunk díjat. De hiszen amikor például a Vígszínház vagy a Katona József Színház nem részesült díjazásban, akkor is tudta mindenki, hogy ott vannak az élvonalban, csak épp a csúcspontot nem érték el az adott évben. Szerintem ezt a kérdést nem szabad publicisztikusan értelmezni; magyar sajátosság, hogy Gyarmati Andrea ezüstérme nemzeti gyásznak számít. Amikor a zsűri meghívta a Találkozóra a mi *Windsori víg* nők-előadásunkat, eleve közölték, hogy nem tartják hibátlannak, mégis úgy vélik: a színház ismert erényei fellelhetők benne. Én úgy érzem, ez elegendő. Az Oscar-díj mezőnye is sokkal szélesebb, mint végül a díjazottaké, de köztudott, hogy akik az adott évben lemaradtak a dobogóról, mégis egy bizonyos színvonal fölött vannak, s előbb-utóbb majd ismét visszaküzdik magukat a dobogóra. Hozzáteszem még, hogy természetesen 1986/87-ben, a „csúcs" évadában is voltak gyengébb előadásaink...

- Úgy érzi tehát, hogy a relatíve gyengébb eredmény csak belső bioritmusból ered, s nem mélyebb okokból, az elszerződésektől kezdve az országos bajokig?

– Igen, így érzem. Mindent a természetes mozgás határoz meg; egy társulat addig él, ameddig ez az élet szerves és természetes. Ha két-három ember távozik, annak nincs mélyebb jelentősége; az még maga az élet. Ha ma főzelékre támad gusztusom, attól még nem vagyok vegetáriánus, a dolognak nincs alapvető ét-rendi konzekvenciája. Tagadom, hogy minden mozzanatnak sorsszerű jelentősége lenne, s minden pillanat egyszersmind önmaga metaforája is...

– Való igaz, hogy tavaly is, idén is csak néhányan mentek el, de hát ezek épp a társulat erősségei voltak.

– Jó, akkor legyünk konkrétak. Idén elmegy Varjú Olga; ő hat éve van színházunknál, azóta él külön férjétől, aki kaposvári színész - végre egy színháznál akarnak dolgozni. Szalai Kriszta eleve egy évre jött; különben is, egy budapesti szerződés vonzásával vidéki színház nehezen mérkőzhet. Vannak aztán olyan távozók, akiktől, nem tagadom, többet vártam; azt hittem, vissza tudom adni a tehetségüket. De hát ez is a színházhoz tartozik. Nézze, ebben a szobában van például öt váza, és én minden reggel mind az ötbe friss vizet töltök, mégsem gyarapszanak egyformán a virágok. Én a magam részéről mindent megteszek, hogy a színész holnap jobb legyen, mint ma. Aztán megesik, hogy a dolog mégsem jön össze, hiszen itt már rengeteg múlik az egyes színészeken is.

– Tavaly bizonyára Schlanger András volt a legnagyobb veszteség...

– Schlangert Budapestre hívták, de azóta is úgyszólván tiszteletbeli nyíregyházi maradt. Nagyon aktív kapcsolatban állunk, játszik a Hrabal-produkcióban, Diákszerelem-rendezése műsoron van. De túl a személyi veszteségeken: sohasem szolgáltathatjuk ki magunkat egyeseknek, még vezető színészeknek sem; nem ezen múlik a dolog. Minden év, minden korszak szól valamiről, aztán az új korszak másról kezd szólni, s a változás megtermi a maga új mítoszait. Ez mind - az élet.

Persze Magyarországon mindezt nem olyan könnyű megemészteni. A mi színházi - és nemcsak színházi - közvéleményünk furcsán van megszerkesztve. Módot ad rá, hogy egy színház kitörjön, presztízst szerezzen, s ezt örömmel is nyugtázza - ezt a sorsot értük meg mi is. Csakhogy utána ugyanez a közvélemény gyakran megfordul, és azt sugallja, hogy

ez az állapot csak átmeneti, nem tarthat soká. Sújtotta ez a prekoncepció Kaposvárt is - szinte elvárták, hogy bukjon már meg végre. Érről nekem ugyanaz a véleményem, mint amire már utaltam: ha a felfutás szakmailag megalapozott, akkor a kisebb-nagyobb módosulásokat kizárólag az élet hullámzása vezérli.

– *Noha bizonyára ön is ismeri Peter Brook sokat citált mondását, miszerint egy adott színházi alakulat virágkora nem tart, nem tarthat tovább hét-nyolc évnél.*

– Ez természetesen mélységesen igaz, de meghatározott időpontot azért nem mondanék. Amíg én érzelmileg diszponáltnak érzem magam, addig fenn tudom tartani a rám bízott színházat.

– *Önmagáról beszél, de azt hiszem, érthetem úgy, hogy ön egy adott formáció fennmaradását általában is a színházvezető diszpozíciójától teszi függővé.*

– Igen, ez elsősorban rajta múlik és nem a színészeken (eltekintve persze attól a különleges esettől, ha, valamely okból, egy egész társulat feloszlik). A formáció jellegét csakúgy, mint fennmaradását, a vezető aktivitása, akaratereje, szellemi frissessége határozza meg. A vezető például még manipulálhat is, sztárokat csinálhat - a színésznek erre nincs lehetősége...

- *Változatlan a helyi közeg is? A városi, a megyei szervek, a közönség sokat dicsért magatartása?*

– Szerencsére egyelőre változatlan; minden érintett szereti ezt a színházat. Persze ha az életszínvonal tovább romlik, adódhatnak problémák, bár én reménykedem, hogy a nézők még akkor is kitartanak mellettünk.

– *Holott a helyi sajtóban önt néhányszor megbírálták, mondván: nem biztos, hogy ami Budapestnek meg a szakmának tetszik, az kell Szabolcs-Szatmár megye népének. Természetesen épp azokról az igényes, különleges előadásokról volt szó, amelyeket mi tagadás - Budapest és a szakma valóban nagyra értékelt.*

Es amelyekről továbbra sem mondunk le. Kell, hogy legyenek ilyenek - méghozzá nemcsak nekünk, hanem a közönségnek is kell, még akkor is, ha egy-egy ilyen produkció csak tizenötször egy el, ellentétben, teszem azt, *a Fekete éter* (különben a maga nemében remekű!) ötven előadásával. De tudja, 1983 ta, mióta én ennél a színháznál dolgozom, hatvannégy bemutatót tartottunk. Óriási szám, és ebbe sok mindennek bele kell férnie, miközben ugyanakkor fő irányoknak is ki kell rajzolódniuk. Szerinm a Móricz Zsigmond Színháznak két 3 erénye van: műsorpolitikájának sokszínűsége, eredetisége és a belső atmosz féra. Nálunk valamiféle átmenet uralkodik társulat és cserkészcsapat között, még akkor is, ha ezt nem mind a harmincöt színész érzi egyformán át. Viszont akiről már szó volt: Schlanger András például a mi csapatunk öregcserkésze maradt.

– *Végül is, ha általánosítani próbálunk, ön szerint nem dönthető el, meddig maradhat nálunk a csúcson egy vidéki színház.*

– Ki tudhatja, meddig tart egy szerelem? Hogy meddig maradhat fenn egy színházi korszak és hogyan ér véget, éles váltással-e, mint például annak idején Szolnok esetében, vagy egy másik korszakba való egyenletes átúszással, mint az Kaposvárott történt, ez szerintem prognosztizálhatatlan. Ami Nyíregyházát illeti, pillanatnyilag csak egyet tudok mondani: a társulatnak van egy magva, amellyel akár pályám végéig is szívesen maradok együtt.

A rendőrnek és az agysebésznek se könnyebb...

- *Úgy látom, ön változatlanul szerelmese a színházvezetésnek, annak, hogy - mint egy ízben nyilatkozta - „a színház egészét rendezze meg". Manapság azonban kevesen osztják ezt a szerelmét, legalábbis az ijesztő káderhiány erről tanúskodik. Beszélgessünk akkor most a színház vezetésről. Ön tanít a főiskolán. Történik ott valami a színházi vezetőképzés terén?*

– Szerintem színházi vezetőket nem lehet képezni, mert az idea nem egzakt; nem lehet se tudni, se meghatározni, milyen a jó színházvezető. Shakespeare és Max Reinhardt, Várkonyi Zoltán, Radó Vilmos vagy Fényes Szabolcs - mind jó színházvezetők voltak. Tulajdonképpen a rendezőhallgatót is sok mindenre meg lehet tanítani, hogy jó rendező váljék belőle - mégis csak később dől el, hogy valóban az lesz-c. Igazgató sok mindenkiből lehet: színészből, rendezőből, íróból, kritikusból - mégis egyetlen dolog igazolja: ha jó színházat csinál.

– *Ám ez a mesterség manapság olyan hálát/annak tűnik, hogy akik alkalmas-nak látszanak, azok is húzódoznak tőle.*

– Ezt tagadom. Sőt. Szerintem mindenki igazgató akar lenni, de mert csak kevés ember lehet valóban azzá, a többieknek is kell valamit mondani; amellett sikk is panaszkodni, mind a jelöltek, mind a már kinevezettek körében. 1989-ben persze valóban nehéz dolog színigazgatónak lenni Magyarországon de hát rendőrnek vagy agysebésznek lenni talán könnyebb? Itt és ma magyarnak és embernek lenni nehéz, nem az a huszonöt ember az egyedüli áldozat, akinek színházat muszáj igazgatnia.

Másfelől az igazgatásnak azért megvannak a speciális nehézségei, éppúgy, mint minden szakmának. Mi az, ami összeköthet egy társulatot? Elsősorban a közös eszme, amely mögé mozgósítani lehet egy társulatot. Es ilyen közös eszmét ma nem könnyű találni. És persze összekötő erő az egzisztenciális lehetőség -- nohát manapság ez se igen adott. Ilyen körülmények között én egyet ígérhetek a színésznek: folyamatos segítséget, hogy ebben a színházban jobb színész válhat belőle. Ha ezt meg tudom tartani, akkor oda tudom kötni a társulathoz. És ígérhetek egy biztonságos, kellemes emberi légkört is - ez se kevés. Az utóbbihoz persze a színésznek is adnia kell magából, az ő személyiségének is tartalmaznia kell a garanciát. Amikor szerződtetek, két szempontom van: a szakmai és az emberi, és higgye el, számomra a kettő egyenértékűen fontos. Irtózom az irányíthatatlan munkatársaktól, bár ilyen szerencsére kevés akadt praxisomban; ezen a téren nagy luxus a tévedés.

- *Es hol húzná meg a határt irányíthatatlanság, illetve új, netán az ön elképzelésétől eltérő utakra törekvő színes, szuverén művészegyéniség között?*

Én ezt két teljesen különböző dolognak ítélem. E két fogalom nem egymás tagadása; az irányíthatatlannak az irányítható az ellentéte, a szuverén, saját utjait járó művész ellentéte pedig az egyéniség nélküli színházi ember - az ilyennek nincs helye a színházban, nemcsak színészi vagy rendezői minőségben, de akár kellékesként sem. Amikor irányíthatatlanságról beszélek, jószerivel nem is művészi kérdésekre, hanem emberiekre gondolok, a színházi munkában ugyanis rengeteg emberi helyzet van. Ami viszont a művészi eredetiséget illeti, épp ellenkezőleg, arra vágyom, hogy mi-nél több szuverén, ha úgy tetszik, nehéz embert tudjak magam körül.

– *Beavatom egy pletykába. Ön állítólag megpályázott vagy meg kíván pályázni Budapesten megürülő direktori posztot, egyesek szerint posztokat.*

- Hallottam róla. Nem igaz. Én ezt olyan gesztusnak érezném, mintha huszonkét évi házasság után a feleségem egyszer csak megtudná, hogy titkon böngészem a házassági hirdetéseket, sőt már levelezek is. Így árulnám el a társulatomat is, ha kiderülne, hogy érzelmileg másfele kacsingatok.

- *Vagyis egész további pályáját Nyíregyházán kívánja tölteni?*

– Fogalmazzunk pontosan. Jelen pillanatban nem pályázom sehová. De el-

képzelhető majdan egy másik pillanat, amikor - valahogy úgy, ahogy Peter Brook utal rá - úgy érzem, hogy a nyír-egyházi korszaknak a magam és a társulat szempontjából egyaránt vége van. De akkor ezt majd nyíltan közlöm az érintettekkel, és utána pályázom.

– *Mindebből az következnék, hogy ön egyetért a pályázati szisztémával, netán az egész mai kiválasztási rendszerrel?*

– Örülök, hogy ezt megkérdezte, mert erről az egész problémakörről vannak gondolataim. Dosztojevszkij mondott A *Karamazov* testvérekben valami olyas-mit, hogy egész Oroszország tele van fölfedezetlen zsenikkel. Én úgy érzem, ez kelet-európai jelenség. A terek, a kocsmák, a kávéházak teli vannak tehetséges emberekkel, akik aztán úgy maradnak. Á mi országainkban nem jött létre olyan kiválasztási rendszer, mint a nagy nyugati civilizációkban; nálunk ez a rendszer zavartan, ellenőrizhetetlenül, manipulál-tan, egyszóval tehetségtelenül működik - szerintem éppen ez ezeknek az országoknak a leglényegesebb hátránya. Es ha e téren nem fordul a helyzet, akkor nem jöhet létre olyan pluralizmus, nem alakul-hat annyi párt, hogy itt valódi változásra kerüljön sor. Ez persze nem egyszerű; a jelenségnek olyan mély történelmi, társadalmi, politikai implikációi vannak, hogy ezeket én, kellő felkészültség híján, meg se tudom ragadni. De visszatérve a mi területünkre, annyi biztos: itt 1945 és még inkább 1948 után - igaz, 1945 előtt is - nemcsak azok igazgattak, akiknek kellett volna. A testület nagyon felhígult, konjunkturális, pillanatnyi, elsősorban politikai szempontok alapján, és sok hozzá nem értő dilettáns került pozícióba. Ugyanakkor jó néhány jelentékeny színházvezetői egyéniség csak rövid időkre jutott megfelelő pozícióba. Mindez nagyjából a mai helyzetre is érvényes. Irányító szerveink most azt mondják, oldjuk meg a kérdést mi magunk. Ez se ideális, bár még mindig jobb a korábbi állapotnál. De hát hol az a rendszer, hol az az eszményi komputer vagy, ha úgy tetszik, az egymás által ellenőrzött intézményeknek az a hálózata, amely a legkisebb hibaszázalékkal tudná kijelölni egy adott színház eszményi vezetőjét?

A pályázatoknak van egy előnyük: olyanokat is jelentkezésre inspirálnak, **akik** különben nem mozdulnának. De szerintem a pályázati rendszer igazából főleg kis színházaknál válhat be, ahol kisebb a kockázat, vagy vidéken, mert ott a helyi szerveknek, a tanácsoknak nincs megfelelő kapcsolatrendszerük az alkalmas emberek felkutatásához. A budapesti nagy színházaknál azonban a pályázati rendszert nem érzem indokoltnak. Van például olyan színház, ahol a váltást belülről kell megoldani; a színház saját történetének, hagyományainak függvényében. Ezekben az esetekben én igenis azt tartanám jónak, ha az irányítóknak személyi, az adott színházra méretezett ötleteik volnának.

Utóhang az elődökről

- *Részben az előző téma folytatásaként, s egyben befejezésül, felvetnék egy lírai színezetű kérdést. Ön több nyilatkozatában tisztelettel és emberi gyengédséggel emlékezett meg mesteréről, Marton Endréről, akit magam is nagyra tartottam, és mindig is fájlaltam menesztésének körülményeit, hozzá méltatlan utóéletét. Elfogadná az alkalmat, hogy valljon erről a kapcsolatról?*

- Nagyon szívesen beszélek róla, talán szélesebb kitekintéssel is. A színházcsinálás ugyanolyan folyamat, mint az élet. Ha elnézem a tizenhét éves fiamat, döbbenten fedezem fel benne nemcsak a magam gesztusait, de az apáméit is. Van egy generációs folyamatosság, amit egyszerre kell felvállalni és tagadni is, művelten, harciasan és egyfajta eleganciával. Énnekem három színházi apám volt - őnekik persze lehetett-lehet több fiuk is, törvényesek és törvénytelenek egyaránt. Marton Endre a tanárom, majd főrendezőm volt, tanársegédként is működtem mellette. Egri Istvánt gyerekkoromtól ismertem; amikor megjött Auschwitzból, nagyanyámhoz szaladt fel, hogy egy rántottát kérjen. Apai barátom volt és mesterem; bár soha nem dolgoztunk együtt, mégis nagyon sokat tanultam tőle, mivel született, szenvedélyes pedagógus volt; tanított mindenütt, a Zserbóban, a Dunaparton, a gőzfürdőben. S végül apám-nak tekintem Kazimir Károlyt is, akivel tíz színházi évet töltöttünk együtt, ellentmondásos, mégis erős, progresszív kapcsolatban. Nála értettem meg először, hogy a színház társadalmi intézmény, aktív résztvevője a kor társadalmi, politikai, sőt állami életének. De ő volt az is, aki odaszerződésem után az első héten bevitt egy nagy üres helyiségbe, és megkérdezte: nem akarod itt megcsinálni a Go*dot-t?*

Szóval, én mindhármukat magamba építettem, s egyben megtagadtam őket, hiszen a magam művészi életét akartam élni; de akár a fiamon én, ők is mindhárman fölfedezhetnék bennem saját gesztusaikat, mondásaikat, vicceiket, még az idétlenségeiket is. Nyíregyházán boldog vagyok, mégis van valami hiányérzetem. Dolgoznak velem fiatal, tehetséges rendezők, Salamon Suba László vagy Csizmadia Tibor, s én megteszek mindent, hogy rendezői fejlődésüket segítsem, de hát itt egy igazgató már keveset tehet. A színházvezetés viszont elleshető, a gyakorlatban tanítható és tanulható, és én erről sokkal többet szeretnék nekik mondani, mint amennyit ők befogadni készek. Lehet, hogy ez nemzedéki kérdés; én legalábbis fiatal koromban erre nyitottabb voltam. Nagyon szeretnék utódot kinevelni, és úgy érzem, e téren nem tudok igazi eredményt elérni.

Nagyon hiányoznak az apáim, de hát tudom, hogy most már végérvényesen én lettem az apa, nekem kell pótolnom őket, mert hát felnőttem, nemcsak mint unoka és fiú, hanem mint tanítvány is. De azért úgy vagyok vele, mint valaha a család egy régi barátja, akit meghívtunk ebédre, de épp mikor a levest föltálalták, őt sürgős ügyben elhívták valahová - és egész életében azt panaszolta, hogy az a tányér leves mennyire hiányzik neki.

– *Szerencsére a hasonlat sántít, hiszen ön azt a három tányér levest mégiscsak kikanalazta.*

– Csakhogy én úgy érzem: ebből a levesből soha nem lehet eleget meríteni...

E számunk szerzői:

BÉCSY TAMÁS
az ELTE BTK Világirodalmi Tanszékének egyetemi tanára
CSIZNER ILDIKÓ
szerkesztő
ERDEI JÁNOS
esztéta
GÁBOR ISTVÁN újságíró,
a Magyar Nemzet munkatársa
KALMÁR PÁL
újságíró
KMECZKÓ MIHÁLY
a Komáromi Magyar Területi Színház dramaturgja
KOVÁCS DEZSŐ újságíró,
a Kritika rovatvezetője
NÁNAY ISTVÁN újságíró,
a SZÍNHÁZ munkatársa
PÁLYI ANDRÁS újságíró,
a SZÍNHÁZ munkatársa
PÓR ANNA
táncesztéta
SZÁNTÓ JUDIT újságíró,
a SZÍNHÁZ munkatársa
SZŰCS KATALIN újságíró,
a Kritika rovatvezetője
TOMPA GÁBOR
rendező
VASS ZSUZSA
tudományos ösztöndíjas